

ДЕЛОТО НА ЮРИЙ ИВАНОВИЧ ВЕНЕЛИН В БЪЛГАРИСТИЧНИТЕ ХОРИЗОНТИ НА ЕВРОПЕЙСКАТА СЛАВИСТИЧНА И БАЛКАНИСТИЧНА НАУКА ОТ ВТОРАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX ВЕК

ИЛИЯ КОНЕВ

Когато през 40-те години на миналия век книжовници като Васил Априлов, Георги Пешаков, Анастас Кипиловски, Неофит Рилски и още неколцина техни съвременници популяризират с възхищение българистичните проучвания на Юрий Венелин и неговите горещи симпатии към българите, посвещавайки му от такава позиция стихове, отзиви, много съдържателни приписки и похвални текстове в свои писма и трудове, те наслагват двете основни критико-оценъчни линии на *българската венелиада*: патриотично-романтичната и научно-изследователската. Обикновено разминаващи се, двете линии още тогава се изявяват успоредно и се преплитат със своите същностни черти — патосът на първата определя концептуални елементи на втората, а характерни за тази втора линия разработки се открояват по-ярко посредством романтично-патриотичните виждания на книжовниците, които откриват Венелин за българското културно-историческо съзнание. Като следствие на това възторжената ода на Пешаков за Венелин придобива известност заедно с промислените характеристики на Априлов, Кипиловски и Неофит Рилски, за да бъде неотстъпно цитирана в почти всички последвали публикации за Венелин (чак до наши дни) като интегрална част от знанието на българите за Венелин.

Посоочвам единството на двата подхода главно поради неговото не формално, а същностно значение за опорните точки на онова, което тук наричам *българска венелиада* — възприемането на руско-карпатския историк и неговото активно присъствие в развитието на новобългарската култура, благотворното му влияние върху утвърждаването на българското културно-историческо съзнание и обновения манталитет на българската народност през XVIII—XIX в., неотслабващия интерес към Венелин в нашата и чуждестранната наука за Възраждането. Както е известно, с водещите тенденции на българския културно-национален развой са тясно свързани много творци и мислители от различни народности. Такива са например немските историци Йохан Тунман, Аугуст Шльоцер и А. Л. Геххарди, австриецът Йохан Кристиан Енгел, сръбските просветители Йован Раич, Доситей Обрадович и Захарий Орфелин, реформаторът на сръбския език Вук Стефанович Караджич и неговият сподвижник Сима Милутинович-Сарайлия, австрийският славист Йерней Кошитар, хърватите Павел Ритер Витезович, Андриа Качич-Миошич и Людевит Гай, чешките слависти Йозеф Добровски и Павел Шафарик, първопредставителите на руската класическа славистика Виктор И. Григорович, Измаил И. Срезневски, Осип М. Бодянский и други техни съвременници. С трудовете си те очертават началната географска и концептуална пълнота на българистичното направление в славистиката като наука с наднационални изследователски задачи. Българистичните приноси на някои от тях са много големи и с трайно отражение в на-

шия културно-национален развой (Караджич, Григорович, Бодянски, Шафарик и др.). Но нито един, дори Караджич и Григорович, няма съдбата на Венелин и от гледна точка на теорията и практиката на културните взаимоотношения не съдържа онези научно-методологически, народнопсихологически и подобни на тях особености, които обуславят постоянството на интереса в нашата наука към Венелин и неговото дело.

Единството на споменатите два подхода има една много съществена особеност: моделира възприемането на Венелин така, че силно изявеното през 40-те години на XIX в. романтично-патриотично схващане за неговия българистичен принос се запазва и в научните публикации. Тогава и през всички последвали етапи представителите на различни художествени и научни школи се ограничават с мотивировката на три еднакво важни заслуги на Венелин: откривател на българското минало и на българската народност в новия цивилизован свят, ценител на древни и съвременни културни стойности, вдъхновител на културно-историческото национално съзнание и самочувствие на българите. Привличайки нови доказателства за обема на тези истини, научните изследвания за Венелин обединяват на практика в едно романтичните увлечения на карпатско-руския историк и неговите погрешни схващания с големите му заслуги на будител и вдъхновител на българите. При това определенията „будител“ и „вдъхновител“ са утвърждавани във форми и степени, които „стоявят“ романтичните увлечения и грешки така, че на пръв план остават получените импулси и вдъхновения, национално-направляващата роля на Венелиновите съчинения. Иначе казано, те разголят с основание романтичните увлечения, заблуди и грешки, като в същото време налаганите определения „откривател“ и „вдъхновител“ запазват и преутвърждават съдържащата се в тях романтична подоснова в оня обем и смисъл, в който тя е била въведена от първите български ценители на Венелиновата личност.

Преглеждайки днес основните проучвания за българистичния принос на Венелин, не е трудно да се забележи, че определенията „откривател“ и „вдъхновител“ са използвани в тях заедно с придадената им във времето романтична подплата. Това неизбежно свежда Венелиновите заслуги главно до идейните съображения и симпатии на големия българолюбец, което от своя страна е наложило различни ограничения. Две от тях са особено важни:

1. Заличава се постигнатият до Венелин българистичен хоризонт на славистичните и друг вид проучвания, което само по себе си поставя Венелиновите публикации като *начална* българистична позиция в науката и оформените в онова време българистични представи. Изследванията за Венелин пропускат по правило българистичните хипотези на споменатите тук европейски слависти и по такъв начин откъсват Венелин от все по-настойчиво изявявания в негово време стремеж към обхватни обобщения, проверени по научен път. Там, където някои от тези имена се споменават, там те се привеждат в критичен план и със съответни отрицателни квалификации, а това е погрешно. Те не се характеризират като представители на една дълго оформяна развойна изследователска линия, обединяваща усилията на учени от различни страни. Във втория том на академичната „История на българската литература“ се казва, че книгата „Древные и нынешние болгаре. . .“ се е посрещнала („с вънление от руската общественост и от българската интелигенция“ и е „звучала като откровение за българските изселници и млади патриоти с тезата си за славянското потекло на българите, за ролята им в историята на Русия и за дълга на русите към *злочестия и забравен славянски народ*“ (к. м., Ил. К.). Трудът „О зародише новой болгарской литературы“ (1837, 1838) поставил интересни въпроси, с много от тях авторът не бил запознат добре, но „ги разглежда с *голяма любов и благоразположение и затова* (к. м., Ил. К.) съумява да предизвика широки научни интереси и симпатии към съдбата на нашия народ“. И още: „Венелин се налага на българския читател с авторитета си на руски учен и с *възторженото си отношение* (к. м., Ил. К.) към българския народ.“¹ Това са безспорно романтични атри-

¹ История на българската литература. Т. 2. Литература на Възраждането. С., БАН, 1966, с. 90, 91, 92

бути. Някак си неусетно те преминават от съчиненията на Венелин и неговите първи български почитатели в трайно използваните определения „откривател и вдъхновител на българите“. Макар че са в основата си утвърждаващи, те се оказват съзвучни с наславаните през различни етапи отрицателни оценки за Венелин, застъпени с особена острота в отделни бележки и статии на Ватрослав Ягич. Близко до тях е становището на Петър Динеков, изложено в предговора към юбилейното издание на Венелиновите съчинения от 1938 г. Авторът пише: „Преценени от гледището на съвременната наука, схващанията на Венелин върху старата история на българите и славяните не издържат критика. Венелин не е притежавал научен метод и като истински романтик твърде често се е повеждал по своята фантазия и чувства“ (к. м., Ил. К.). И в същия дух: „Той никога не убеди със своите възгледи, но на мнозина припомни за съществуването на един нещастен и поробен (к. м., Ил. К.) славянски народ отвъд Дунав.“² Така всъщност полученото се у нас през 40-те години на миналия век единство между романтичното и научното гледище за Венелин се разпада и един век по-късно взема преднина отричането на научното в подхода и делото на Венелин. Всичко това спомага Венелин да бъде практически изваден от научния контекст на европейската славистика и да бъде утвърждаван едва ли не единствено с възторженото му отношение към българите.

2. По едни или други въпроси на българската история и култура Венелин отстоява романтични, неверни по същество гледища. Вероятно по тази причина приносът му е отнасян главно към историческото самопознание и съзнание на българите, т. е. към една от посоките на българския културно-национален развой тогава — оформянето на съзнание за древност и континуитет в историята. Естествено предмет на анализ и оценка са много и важни конкретни въпроси: научното пътешествие на Венелин в България, запознаването му с Априлов и други български книжовници, радушният прием на част от съчиненията му сред българите, ръкописното му наследство и т. н. Но изсяняването на тези и подобни на тях частни въпроси се влива в главната посока на основните изводи: невярна романтична постановка, искрени симпатии, силно въздействие върху умонастроенията и патриотичното самочувствие на българите.

Но както посочих, колкото и важна да е, тази посока не характеризира цялостно българския културно-национален развой през втората четвърт на миналия век и българистичния принос на Венелин. Тогава у нас се извършват и осмислят преобразования, които ни извеждат на магистралните пътища на напредналите и напредващите европейски народи. А усвояването на Венелиновото дело е свързано именно с тази обхватна линия и в този смисъл — също с неговите настоявания, да се утвърдят чрез истините на научния анализ националното съзнание на българите и някои от важните моделни характеристики на новобългарската култура.

Основен организатор и носител на извършваните нови преобразования е бързо развито се филологическо движение, което се ръководи от точно определена и обемна програма. В рамките на това движение се осъществяват: отечествената историопис израства в историческа наука, усвояваща умение и средства да решава своите въпроси на нова методологическа основа и в критическо съответствие с разработките на модерната историческа наука; особеностите на родния език получават всеотранно осветление, а граматическото направление се развива в единство с водещи тогава филологически схващания и теории за езика; създава се сравнително богата и достъпна за всички граматическа литература на роден език; насоките на светското училище и новобългарското училищно образование се осмислят задълбочено, а успоредно с това се осигурява и нужният минимум от учебна литература на роден език; поставя се въпросът за направляващата роля на вътрешните центрове на националната култура и необходимостта от съгласуване на дейността им с културните средища в други страни (Русия, Румъния, Гърция, Сърбия, Унгария и пр.); изработва се усет към *ключовите понятия* на епо-

² Ю. И. Венелин. Избрани съчинения. Подреди и преведе Петър Динеков. Пловдив, 1938, с. 9, 20, Тезата на В. Ягич представи пълно Владко Мурдаров в доклада си на сесията за Ю. И. Венелин (С., б. IX. 1989 г.).

хата и тяхното използване дава простор на т. нар. *дефиниционно начало*, т. е. на желанието да се формулира същността на явленията в природата, предметът на отделните области на знанието и разпространяването в обществото идеи; преходът от ръкописната към печатната книга завършва и това поставя Гутенберговото откритие решително в служба на извършването модернизирани на духовния живот; връзките, отношенията и взаимодействията с други национални култури се активизират върху основата на въведените в тях системни изяви на родната култура, което разширява българистичните хоризонти на европейската славистична и хуманитарна мисъл. Изчезващата анонимност на новобългарската книжовност, просвета и култура се утвърждава като тенденция и това активизира взаимодействията с други народи и култури.

Тези и сродни на тях постижения, отбелязани тук най-общо, означават излизането ни като народ и култура на едни от магистралните пътища на европейската цивилизация. Широкият контекст на извършваните преобразования не може да се разглежда откъснато от тези посоки, а това, от своя страна, изменя подхода към ролята на разностранните взаимоотношения въобще, и по-специално — мястото на Венелин в тях. Тъкмо в периоди на такова развитие различните „намети“, „импулси“ и „влияния“ откънато постигат своето предназначение не единствено с видово и тематично профилираните си изяви в литературата, изкуството или историята, които при това могат да бъдат ограничени и методологически непълни, повече или по-малко значителни, случайни или временни. Главното е, че в своята съвкупност те се представят като функция на неизбежно разрастващите се в атмосферата на този напредък връзки, отношения и взаимодействия между народи и култури, следствие на което се превръщат в деен фактор на побеждаващата цивилизация. Както самият национален развой е обърнат не само към самия себе си, така и възможните „импулси откънато“ се реализират в същата диалектична зависимост — към съответно друг национален развой, те се насочват със съдържателните си в тях европейски измерения. Защото, както и да гледаме на нещата, виждаме повсеместните изяви на една закономерност: измененията в националните култури и съпътстващите ги разновидови отношения с общите тенденции включват постиженията и повелите на цивилизацията — идейни, социални, нравствени.

И тук примерите с Юрий Венелин са, така да се каже, добре дошли. Неговите българистични изследвания се появяват във време, когато са добре очертани както началните изменения в националния развой, така също и началният българистичен хоризонт на европейската хуманитарна мисъл. При това и в двете посоки измененията преди този период ставали някак си автономно, без особена връзка помежду си — българските просветители утвърждавали новите тенденции и представяли Европа, общо взето, като незнаеща нищо за съдбата на родината им, а европейските учени и писатели осветлявали отделни българистични въпроси сполучливо или преднамерено, обаче без ясна представа за реалността на умножаващия се по същото време потенциал на българския творчески дух. Те се докосвали до нашия и други югоизточно-европейски народи с убеждението, че вдигат „завесата на мрака“ и решават „тъмни въпроси“. В действителност обаче движението и в двете направления е отдавнашна реалност, втората четвърт на миналия век запълва създалото се помежду им „празно пространство“: тогава Европа започва да усвоява и оценява книжовните изяви на българската интелектуална мисъл, а за нашите просветители става правило да откриват и коментират все по-често другаде написаното върху родната им история.

Към края на 30-те години българистичният хоризонт на хуманитарната мисъл в Европа има вече видими очертания и самият Венелин допринася за по-широкото опознаване на някои от тях. Ако пропуснем нарастващия през средновековието интерес към Кирило-Методиевата проблематика, опиращ винаги и навсякъде (пряко или косвено) до българската културна история, за да се ограничим тук само с българистичните изяви в различни европейски страни през XVIII и до началото на XIX в., ще се убедим в тяхната добре изразена системност и резултатност. „Stemmatographia illyricum“ на Павел Ритер Витезович от 1701 г. въвежда в хералдичната литература на оня век отличителните символи на българската народност и те вече няма да отсъствуват в

нито едно от произведенията на тази литература. Фолклорната разработка на средишни мотиви от българската история в „Razgovor ugodni naroda slovinskog“ на хърватския просветител Андрия Качич-Миошич формира съдържателни представи за тях в Италия, Франция, Германия, Русия и другаде, където произведението е било достъпно в частичен или относително пълен обем. В същото време нараства художественото осмисляне на такива мотиви в отделни западноевропейски литератури и наред с всичко друго това ще означава продължаване на една плодотворна традиция от предходните векове³. Успоредно с Паисий Хилендарски история на България подготвя Блазиус Клайнер⁴, а през третата четвърт на века Йован Раич работи над своята четиритомна „Историја јнџнословенских народџ наипаче Болгарџ, Серџџ и Кроатџ . . .“. Тогава и до края на века немски и австрийски историци (предимно Й. Тунман, А. Л. Гебхарди, Й. Кр. Енгел) посвещават на тази проблематика монографично оформени трудове.

Именно в такава атмосфера на повишен интерес към миналото на българите, изнесла на преден план неясния тогава проблем за произхода им, немският историк славист от Гьотингенския университет Аугуст Шльоцер отива по-напред, поставяйки определено важния въпрос за облика на българския език. В своята „Обща северна история“ от 1771 г. той изтъква: „Многобройни писатели уверяват, че българският език бил самостоятелен, макар и много груб славянски диалект; но никой все още не ни е дал проби от него. Не ми е известна нито българска граматика, нито български речник. И двете би трябвало обаче да бъдат много важни за историята. Може би езикът на днешните българи още съдържа някои думи, които биха ни дали някакво указание за това, какъв народ са били старите и неславянски българи.“⁵

Много от посочените тук автори използват понятията „български език“, „езика на българите“, а Паисий Хилендарски им придава, както знаем, национално-възпитаваща роля. Но за разлика от Шльоцер никой не поставя въпроса на такава научна основа. Това всъщност открива условно пътя към професионалната разработка на говоримия български език, който от началото на XIX в. ще занимава все по-настойчиво филологическата мисъл у нас и в други европейски страни. Самият Венелин подкрепя тази постановка: още в 1829 г. той приобщава към нея свои изказвания, а по-късно — и тематично обособени проучвания за българския език.

Специфичен, но също важен стимул за осъществяването на вече поставената пред учените задача представлява капиталното издание на Екатерина Велика „Сравнителные словари всех языков и наречий“ (Част първа, Санкт-Петербург, 1789), в което 283 думи и 12 бройни числителни имена са предадени за първи път с техните наименования на 200 езика. Допуснатото в речника отсъствие на българския език, възприетото в него неточно понятие „илирийски език“ и още някои пропуски предизвикват критическите оценки и несъгласия на А. Линхарт, В. Аделунг, Й. Добровски и други слависти, а това се отразява благотворно и върху еволюцията на българистичната линия в тогавашната славистична наука. „Трябва само да се съжалява — пише през 1791 г. словенецът А. Линхарт в предговора към книгата си „Опит за история на Словения“, — че тази несправедливост (обобщеното представяне на южнославянските езици с наименованието „илирийски“ — б. м., Ил. К.) е потвърдена даже в безсмъртното съчинение на Екатерина Велика. . . Сред 200-те европейски и азиатски езици в него *илирийският* е застъпен като славянски диалект.“⁶

Стремещът към индивидуализирането на южнославянските езици, включително и на българския, получава все по-определено научен израз. Нови стимули от такава естество излъчват проучванията на Й. Добровски върху кирилицата и глаголицата, несъгласията на Й. Копитар с неговите изводи, „История на славянския език“ от П. Й.

³ Подробна информация за художествената разработка на български исторически мотиви в западноевропейските литератури вж. в кандидатската дисертация на Рая Зимова.

⁴ История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г. Под редакцията на Ив. Дуйчев и К. Телбизов. С., 1977.

⁵ Цит. по: Ил. Конев, Българското възраждане и Просвещението. С., 1983, с. 293—294.

⁶ A. Linhart. Versuch einer Geschichte von Krain.

Шафарик (1825) и успоредно с тях — разрастващите се общувания на българи с редица европейски народи. Освен че се умножават възможностите за непосредствени впечатления от езика и книжовността на съвременните българи, в атмосферата на тези общувания се създават и предпоставки за предметни изследвания, които активизират отношението към проблемите на новобългарската култура. Особено важно значение има трудът на Вук Караджич „Додатък к Санктпетербургским сравнителным рјечницима свију језика и наречија с особитим огледима Бургарског језика“ (Виена, 1822), и то в три главни посоки: дава на славистичната наука част от исканите още през 1771 г. „езикови проби“, елементи на граматика и речник на говоримия български език, предизвиква оживен интерес към изнесените „проби“ и поощрява написването на нови проучвания, поставя на ново равнище въпроса за характеристиката на новобългарската култура чрез оценки за езика, ранните книжовни произведения и народните песни⁷.

***

Както става ясно, до 1830 г., когато авторът на „Древные и нынешные болгаре“ се отправя за „класическа България“, българистичните хоризонти в европейската славистична и балканистична наука са очертани с видими резултати в три основни посоки — историческата, филологическата и фолклорната. Това са впрочем три от магистралните линии на европейската цивилизация, в които Българското възраждане постига в най-голяма степен пълнота на своите извяти като епоха в многовековната история на родината ни. Европейската хуманитарна наука не допуска отсъствие на българската тема, а това само по себе си разклаща романтичната основа на широко утвърденото схващане за пълната неизвестност на България в света и нейното „късно откриване“ — едва в първите десетилетия на XIX в.

Искам обаче отново да подчертая, че и трите посочени линии, особено първите две, остават дотогава някак си „скрити“ от творците на българската книжовност, те са непознати на тях. Дори публикацията на Караджич получава във вътрешността на страната слаба известност, така е дори и в Сърбия. До началото на миналия век само отделни наши възрожденци проявяват осъзнат интерес към българистичните разработки на чуждестранни автори. Пръв Паисий Хилендарски оценява едни от тях критично и вижда в българската известност или неизвестност своеобразен фактор за укрепването на националното съзнание и самочувствие. Но и самата „История славянобългарска“ е била достъпна в преписи, та не е могла да влияе плодотворно в тази насока. Всичко това е давало и тогава предимство на определенията „забравена България“, „откриване“ и „откриватели на българите“.

Към всички възможни причини за това състояние на нещата трябва да прибавим отсъствието на научни пътешествия и обиколки из българските земи. Паисий е първият наш книжовник, който с проучвателна задача отива в „немска земя“, а Венелин — първият чуждестранен славист, който идва в България с предварително съставена и одобрена от Руската академия изследователска програма. Това внася съществени изменения в няколко посоки. Първо, съставяните дотогава (главно от книжовници католици и различни мисионери) историко-политически и географски описания (изпращани са на Свещената Конгрегация в Рим или другаде във формата на поверителни доклади)⁸ биват най-малкото конфронтирани от явните по своя характер срещи и разговори с български книжовници, от официално предприеманите и предварително оповестявани научни издирвания, чиито резултати трябвало да бъдат публикувани и поставени в из-

⁷ Караджич отпечатва 27 български народни песни. Всъщност интересът на чуждестранни автори към посещеня фолклор в по-ново време предхожда посочената публикация на Караджич. Още през 1807—1812 г. Иван Петрович Липранци записал от българи във Влашко няколко народни песни, които се пазят в архива на руския писател Ал. Велтман. — Вж. Ръкописен отдел на Държавната библиотека „В. И. Ленин“ в Москва, п. II, ед. хр. 16, л. 216—220.

⁸ Срв. у: С. в. Гюрова. Зараждане и утвърждаване на пътеписния жанр и неговата съдба в българската литература (сравнително изследване). Докторска дисертация. Ръкопис, част първа.

вестност за професионална преценка и по-нататъшно осмисляне. Второ, нашите просветители и книжовници имат усет за българистичното направление в чуждестранната славистика и започват да го разглеждат като много съществена изява на научната мисъл, като признание и очаквана подкрепа на българския културно-национален развой, като възможност за активизиране на общуванията с други народи и култури. Трето, авторите на такива публикации използват постиженията на българската книжовност, а с новите си разработки обогатяват нейната автономност и разширяват хоризонтите на българистичното направление в европейската славистична и хуманитарна наука.

Още в 1822 г., когато изучава „История и изкуство или правила критики“, а особено няколко години по-късно, когато по настояване на неизвестния N N (т. е. М. И. Погодин) „съставя някакво цяло от своите трудове“ и подготвя за печат първия том от „Древные и нынешные болгаре“, Венелин има известна представа за реалността на двете посоки. В краткото си обръщение към читателя той споделя, че за пръв предмет на своите проучвания по „цяла Североизточна Европа“ избрал българите по следните съображения: „този народ съществува до ден-днешен“, съхранил е „много известия от старите писатели“, поддържа особени връзки с всички свои съседи; чуждестранни и руски автори са оформили за произхода му „лъжливо мнение“⁹, което трябва да се опровергае. Венелин цитира някои „чуждестранни писатели“ (И. Раич, Й. Тунман, А. Шльоцер, Й. Енгел) и в критически план пояснява: изследванията им са написани върху основата на чужди проучвания, поради тази причина са ограничени и непълни, нужно е да се измени както тяхната гледна точка, така и подходът към българската история.

Ясно изразеното тук съзнание за необходимостта от методологическо обновяване и нови истини за българите има в случая определящо значение. То е в основата на възторженото отношение, което българските читатели на труда изразяват еднакво към отстояваната в него теза относно славянския произход на българите и към искреното българофилство на Венелин. И го наричат свой „откривател“ не в хронологическия смисъл на думата, а поради същността на застъпените нови гледища за произхода, миналото и настоящето им. Споменатото съзнание засяга *методологическите промени* и в по-широк план, доколкото допринася за тяхното утвърждаване в историческите изследвания за България. Като потвърждава необходимостта от нови подходи и нови истини за българите, Венелин характеризира едни от принципните изисквания на научната славистика и специално на българознанието от онези ранни години на историята му, а именно: превъзможване на следваната дотогава практика основните хипотези да се обосновават най-вече с тълкуване на „стари свидетелства“, ориентация към оригинални проучвания и предимно с нов изворов материал („проби“) от историята, бита, езика и културата на българите, извеждане на българистичните изследвания напред във времето до съвременността с характерните за нея възродителни движения сред българите, широка научна дискусия с възможностите на „*историческата критика*“ по всички „тъмни въпроси“. Тези и подобни на тях изисквания се налагат през втората четвърт на миналия век и доколкото Венелин е тясно свързан с тях, те определят значението му в две еднакво важни посоки: разширяването на българистичните хоризонти на европейската славистична и балканистична мисъл, активизирането на нейното въздействие върху професионалната култура на българските книжовници. Частичен, но много верен израз на тази истина намираме в писмото на А. Кипиловски от 23 май 1843 г. до Р. Попович: „Днес в Австрия и Русия и навсякъде стават големи издирвания по историята на славянските народи, така че всеки ден се издават от разни историци нови открития. . . Всички тези изследвания дават нова светлина в тъмната история на българите.“

Но Венелин не е просто свързан с посочените нови изисквания. Той е в тях, осъществява ги в немалка степен и едновременно с това създава предпоставки за тяхното

⁹ Всички цитати са в мой превод по оригиналното издание на труда: Древные и нынешные болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россіянам. Историко-критическая изысканія Юрія Венелина. Москва, 1829.

по-нататъшно утвърждаване. С всички свои проучвания (печатани и останали в ръкопис) въвежда непознат автентичен материал, подлага на критика теорията за татарския произход на българите, съставя граматика на българския език върху основата и на свои наблюдения от разговорите си с българи, изнася хипотези (реални и романтични), стимулира творческото търсене и защитата на смели идеи, отхвърля „достойнството и славата на диктаторите в историческата критика“¹⁰, издирва народни песни и пристъпва към тяхната по-различна класификация в сравнителен план, изнася частични сведения за бита, нравствените черти и просветния живот на българите. Колко много е държал за автентичността на изнесените доказателства в подкрепа на отстояваните становища показват и често използваните от него пояснения: „От разказа на един българин аз долавям. . .“, „Друг българин ми каза. . .“, „Много хора ми поясняваха, че са ставали гонения и на църковнославянски книги“, „В 1830 г. в Силистра. . . господин Калцов, син на един български свещеник в Търново, ме извести за един ценен пергамент.“

Така е на много места в съчиненията на Венелин. Предиен ли усвояването на новите изследвания в българистичните публикации до края на 30-те години на миналия век, ще трябва да уточним (а донякъде — и да отменим!) широко застъпеното гледище за *романтичната същност* на основните българистични трудове на Венелин. „Древние и нынешние болгаре“ не е история на България с моделните черти на историописанията от XVIII в. Тя е първото проблемно историческо изследване за произхода на старите българи и най-вече за съвременния живот на българите, за „живия днес народ“¹¹, както сам авторът се изразява по подобие на Шльоцер. Сърцевината на труда съставя не „откриването на българите“ изобщо (това е направено далеч преди Венелин), а обосноваването на нови гледища за произхода и културата им, за техния говорим език, за фолклора и просветния им живот — за тяхната съвременност в обхватния смисъл на думата. Естествено Венелин изтъква: след като попадат под турско робство, българите биват лишени „не само от родина, но и от история“; ако името им не е било споменавано толкова често във византийските летописи, европеите биха ги забравили напълно¹², нито „един славянин не е плакал над тялото на сразения лъв“¹³. „Биха ги забравили“, но фактически не са ги забравили. От тази истина тръгва Венелин в желанието си да внесе яснота, първо, по дълго разисквания въпрос за произхода на българите, и второ, по слабо и частично разглеждания въпрос за техния съвременен духовен живот. Когато в същите уводни страници изнася действителни причини за по-голямата известност на сръбския, гръцкия и други балкански народи, той всъщност не само съизмерва отделните величини, но и мотивира нуждата от нови проучвания за българите, воден от убеждението, че тяхното опознаване обогатява общата представа за потиснатите народи в Югоизточна Европа.

Кое тогава е романтичното и какво по-точно не е реалистично, останало в негово време непотвърдено и впоследствие непотвърдимо в трудовете на Венелин? Романтичното като увлечение и дори измислица е изтъквано често в една или друга степен, превърнало се е в същностен елемент на представата за Венелин. Ето защо, за да отговаря на поставения въпрос, тук ще изложим най-общо *реалистичното* — онова, което получава отзвук в тогавашните публикации и бива обогатено в последвали проучвания.

1. *Древние и нынешние болгаре* (Москва, 1829). Тук реалистичното е на първо място в подхода на автора, в използваната и препоръчаната от него „*историческа критика*“. Именно през този период, когато към анализа на дълго коментираните до XVIII в. стари извори се прибавят познатията за „живия днес народ“ (или „живите днес народи“ в по-широк план), историческата критика се възприема като методологическа алтернатива на историко-филологическите славистични изследвания. Съгласие с нея

¹⁰ Пак там, с. 4.

¹¹ Пак там, с. 10.

¹² Пак там, с. 8.

¹³ Пак там, с. 9.

изразяват всички видни слависти, а у нас — В. Априлов, Г. Кръстевич, Неофит Рилски, Ив. Селимийски и Сп. Палаузов — онези, които прилагат този подход през втората четвърт на XIX в., изтъквайки предимствата и възможностите му. На второ място ще отбележа изводите по основни въпроси на българската политическа и културна история: българите са славяни по произход, техният език е също славянски, но „се отличава от всички останали родствени нему езици като сръбския, хърватския, словенския, руския и прочие, и съставя съвсем особено славянско наречие“; старата българска литература има ярки постижения, нейните творби са разпространени широко в славянските страни и нейното въздействие върху началното развитие на много славянски и неславянски европейски култури е гравидно; напредъкът на България през XIV в. е засвидетелствуван в много изяви, а падането на българите под турско робство има тежки последици във всички области на живота им; становището на Добровски за българския език е погрешно; българите се покръстили първи и това е станало между 863 и 867 г.; ранните постижения на новобългарската книжовност от XIX в. се умножават и бележат началото на нов етап в българската културна история; руско-турските войни пораждат у българите освободителни надежди; връзката между езика и народността е трайна, тези категории са устойчиви въобще, и специално в развитието на българите, взаимното родство между руския, украинския и българския език е безспорно и проличава в много примери. Такъв характер имат, на трето място, мненията на Венелин за нравствените черти и добродетели на българите, наблюденията му върху техния бит и особено оптимистичните му виждания относно тяхното развитие в посока на Просвещението и умствения напредък на европейските народи. Като взема повод от наскоро издадената тогава книга на Валш „Пътешествия от Константинопол в Англия“, Венелин отрича неалитичното изнасяне на едни или други факти и в противоположност на това набелязва средствата на културно-национална напредък сред българите, застъпва се за тяхното осъществяване: отмяне на робството като първопричина за масовата безпросветност, превзможване на фанариотските домогания срещу автономността на новобългарската просвета и култура, изграждане на печатници, училища и родни академии, активизиране на книжовния живот, утвърждаване на българския език и научното изясняване на неговите особености¹⁴. Все в този труд, както доказва Иван Драч от Кишинев в доклада си на конференцията за В. Е. Априлов в Габрово на 5. X. 1989 г., Венелин дава първата по време постановка на въпроса за църковната борба в неговите национално-политически и просветни аспекти.

2. *Заради възрождение новой болгарской словесности* (Москва, 1838; Букурещ, 1842). Този труд следва някои ранни съобщения в Русия, Сърбия, Чехия и другаде, предхожда библиографската публикация на И. И. Срезневски от 1846 г. за първите печатни книги на новобългарски език, а също и „Денница на новобългарското образование“ от В. Е. Априлов (1841). Заедно с тях той оформя началото на критикооценъчната литература за ранните изяви и постижения на новобългарската книжовност. С него Венелин утвърждава понятията „Просвещение“ и „Възраждане“ като характерни и равнозначни наименования за новите насоки в българския културно-национален развой; насочва вниманието на учените към „многочисленный славянский народ, кой населява сичка Болгария, Македония и Тракия“; цитира цялостно изказването на А. Шльоцер за необходимостта от граматика и речник на българския език, като изказва пълното си съгласие с това научно мнение; отново изтъква общославянското значение на старобългарския език и на старобългарската литература; отбелязва библиографски съчиненията на българските книжовници в Букурещ и Брашов, също и граматиката на Неофит Рилски, характеризира ги и така обогатява представите за обновителните изменения в новобългарската култура; въз основа на свои непълни географски и статистически сведения оспорва заключението на П. Й. Шафарик за броя на българското население и на посочените от него 6 000 000 души противопоставя числото 2 540 000; въвежда израза „история на българската словесност“ с важното пояснение,

¹⁴ Пак там, с. 251—253.

че тя „има свои епохи и причини“, които заслужава да бъдат обстойно проучени; съобщава любопитни данни за научното си пътешествие в България през 1830 г. и чрез някои от тях потвърждава като истина вече разпространяваните сведения за унищожаването на ценни български ръкописи — следствие на невежеството на отделни българи и главно в резултат на противобългарските фанариотски действия; представя личността на едни от водещите тогава български книжовници (Берон, Ненович, Априлов, Пешаков, Неофит Рилски) и връзките си с някои от тях.

3. *О характере народных песен у славяни задунайских*“ (Москва, 1835). Венелин е реалистичен също в подхода си към народното творчество, и по-специално — в отношението си към българския песенен фолклор. Завръщайки се от България, където записва и народни песни, той се отдава на системна фолклористична дейност, която трябвало да завърши с обнародването на „Сборник от народни песни“. Неотпечатан съвременен, трудът представлява първия след „Додатак. . .“ на Караджич обмен сборник с образци от българския песенен фолклор, дадени при това в контекста на образци от фолклора на други славянски народи¹⁵. Обнародван тогава, сборникът би улеснил интересите на учените-слависти и би спомогнал заниманията в областта на българския фолклор да достигнат равнището на историческата и езиковата проблематика. Както знаем, публикацията на Вук Караджич „Додатак. . .“ предизвиква оживен интерес най-вече с изводите на своя автор относно отличителните белези на българския език. Ако в случая пропуснем записаните от Липранди няколко песни, Венелин пръв от руските учени забелязва това празно пространство. Той изтъква необходимостта да се издирват и обнародват народни песни от фолклора на слабо проучените славянски народи, към които с право отнася и българите. Същевременно е сред първите изследвачи на българския фолклор, безспорно свидетелство за което са подготвените от него проучвания за песните на „задунайските“ и „закарпатските“ славяни, печатаната студия „О характере народных песен у славяни задунайских“ и предполагаганото намерение да напише труд върху постиката на южнославянския фолклор¹⁶. Тези проучвания, книгата на Осип Бодянский „О народной поэзии славянских племен“, събраните от В. И. Григорович народни песни и началните постижения на други руски слависти в тази област отреждат челно място на руската славистика в опознаването и изучаването на българския фолклор докъм средата на миналия век. Запознал се внимателно с публикувани дотогава южнославянски народни песни, главно от сборниците на Караджич, Венелин пристъпва към тяхната сравнителна характеристика. Не осъществява поставената задача, но набелязва някои от ръководещите го принципи, идеи и обобщения. „Присъствието на героизъм у отвьдунавските славяни — гласи едно от заключенията му — е засвидетелствувано от историята им през всички времена; понеже героизмът представлява главната струна в чувствата на българи и сърби, то и в тяхното песенно творчество господствува също героизмът.“¹⁷ Реалистичен е и неговият тезис относно специфичните особености на южните славяни, отразени във фолклора им: „Ако в резултат на моето старание аз успях да проникна в нравите на българина и сърбина, то ще кажа, че в много отношения (к. м., Ил. К.) отвьдунавските славяни се отличават рязко от всички останали славянски народи.“¹⁸ Едно от важните основания да мисли така е съществуващото у тези народи „вътрешно разположение на човека към човека“, което Венелин изглежда като характерна черта. Подобно значение имат неговите сравнителни оценки за Крали Марко и намерението му да събере „в едно пълно издание песните“¹⁹

¹⁵ За тази страна от делото на Венелин вж.: Ив. Шишманов, Венелиновите книжа в Москва. — Български преглед, 1897, кн. VIII, с. 17—46; кн. IX, с. 36—70; кн. X, с. 35—51; М. Ариудов, Априлов. Живот, дейност, съвременници (1789—1947). С., 1935, с. 49—78; също: Очерци по български фолклор. Т. I. С., 1968, с. 138; Ил. Колев, Приносът на Юрий Венелин в сравнителното изучаване на фолклора на южнославянските народи. — В: Ние сред другите и те сред нас. С., 1972, с. 280—298.

¹⁶ Ил. Колев, Пнт. труд, с. 286.

¹⁷ Ю. И. Венелин, О характере народных песен. . . , с. 66.

¹⁸ Пах там, с. 33.

¹⁹ Ръкописен отдел на Ленинската библиотека в Москва, ф. 49, п. II, арх. ед. 50.

за този обаятелен и героичен образ. И не на последно място — неговата романтично вдъхновена, но научно защитима апология на южнославянския фолклор: „Песента на отвъддунавския славянин е грациозна и дълга, както полите на мантията на някаква древна олимпийска богиня; но тази прекрасно избработена мантия е изпъстрена с пурпурни краски. Движенията на тази богиня са внезапни и решителни, това са движения на Белона; съдейки по тях, ще помислиш, че тя е величествено сърдита, сърдита и трогателна. Нейното високо чело се украсява от венца на победата. . .“ Тя, „богинята на отвъддунавските славяни, мисли и размишлява за живота и смъртта на човека, за народите“²⁰. Рядка, единствена в онова време по форма, тон и съдържание характеристика на южнославянската народна песен! За съжаление тя е слабо утвърдена в научните изследвания.

Набелязаните тук тематични разработки и много от свойствените за тях обобщения очертават съществуващото в съчиненията на Венелин предимство на реалистичното като метод, намерение и постижение. Главно с това, а не с допустимите романтични увлечения и заблуди, съчиненията на Венелин се свързват с предмета на славистичната и балканистичната наука до средата на миналия век. Тогава в нея получават известно отражение неговите българистични тези, най-важните от които засягат славянския произход на българите и техния език, старобългарската литература и нейното международно значение, историческата съдба, езика, образованието, книгопечатането и фолклора на съвременните българи („днес живия народ“), научните пътешествия из българските земи, постоянно възвръщаното обогатяване на автентичната информация за българския културно-национален развой от XVIII в. насам. Към проучванията на Венелин проявяват интерес Вук Караджич, Йерней Копитар, румънски книжовници и филолози, отделни немски слависти и всички руски слависти с професионално отношение към българската история и култура. Присъствието на Венелинови идеи в последвалите българистични проучвания се усеща дори и в случаите, когато името и публикациите му не се споменават. То е очевидно и в програмата за изучаването на славянските езици и култури в руските университети. В своя Конспект от 1834 г. Венелин набелязва на реалистична основа едни от главните цели и предимства на „Общата славянска филология“ като предмет и научна дисциплина така: „Общата славянска филология“ е необходима и поради това, че между славянските наречия съществуват повече връзки и общи черти, отколкото между наречията на другите европейски езици. Само общата славянска филология може да прокара път към откриването на тайните на древността.“²¹ Огразеното тук виждане отличава и неговите програмни разработки относно преподаването на историята, езика и културата на българите и това увеличава неговия българистичен принос. Особено важно е, че така или по сходен начин разбират предмета на славянската филология европейски слависти от величината на Шльоцер, Добровски, Шафарик, Копитар, Караджич, Бодянски, Срезневски и други, чиито трудове образуват първоосновата на модерната славистика.

Поставената тема обхваща и други въпроси. Два от тях имат по-специално значение: 1. Влиянието на Венелин върху утвърждаването на *ключовите* понятия на Възраждането в мисловността и езиковата практика на онези български книжовници, които преведат, ползват и познават трудовете му. 2. Венелиновото научно творчество и българистичното направление като аспект на руския и други национални модели на европейската славистика. И двата въпроса изискват повече място и внимание, тъй като почти не са разглеждани в пълния им обем. Тук ще ги засегна само най-общо.

Не буди съмнение твърдението, че засилената употреба на понятията *Провесчение* и *Възраждане* е свързана с възприемането на Венелиновите съчинения у нас. Редом с това обаче книжовници като Петър Сапунов, Анастас Кипиловски, Ботю Петков, Тодор Шишков, Васил Априлов и други възприемат характерни за езика и мисловността на Венелин научни понятия, което не само обогатява езиковия фонд на родната ни кни-

²⁰ Ю. И. Венелин. Цит. труд, с. 35.

²¹ Ръкописен отдел на Ленинската библиотека в Москва, ф. № 49, п. VII, ед. хр. 1.

жовност от втората четвърт на миналия век, но и улеснява излизането ѝ на магистрални за европейската култура пътища. Това се постига по два начина. В едни случаи книжовниците обясняват под линия в своите преводи на Венелиновите произведения много такива понятия и въвеждат (или подкрепят) *научния терминологичен коментар* като начин за опознаването на даден текст, а отгук — и за извършването интелектуализиране на езика. Подробното изясняване на този момент в преводаческата практика ще ни доведе до несъмнено съдържателни изводи, особено ако те бъдат подкрепени и с наблюдения от преводи на различни чуждестранни съчинения. В други случаи книжовниците си служат със свойствени за Венелин научни понятия от по-висока категория, следствие на което поставят своя научен и публицистичен стил на едно по-съвременно равнище. Показателни в това отношение са техни писма, предговори, обяснителни бележки и т. н., които изобилствуват със специфични историко-филологически наименования. Крайният резултат се оглежда в повишаваната езикова и стилова култура на онова поколение книжовници, която естествено се формира под влиянието на още много фактори и обстоятелства. Но импулсите, които на оня етап идват от Венелин, са безспорни и имат градивна роля в културно-националното ни развитие. Наименования като *руска наука, немска наука, българска йерархия, изток—запад, Европейския запад, всемирна история, хипотеза, вътрешна физиономия на един или друг народ, анекдоти в историята* и прочее се утвърждават успоредно с разпространението на неговите съчинения сред българите, подпомагат тенденцията към точни научни характеристики на епохи, събития, явления и личности. Иначе казано: онези наши книжовници, които са били в пряк досег с трудовете на Венелин (а по принцип — и на други чуждестранни учени), култивират у себе си усет към по-високи изразни и стилови форми, което обогатява мисловната култура на новобългарската книжовност от втората четвърт и до 60-те години на миналия век.

Особено съществен е вторият въпрос и той стои в пряка връзка с темата на настоящата статия. Мястото на Венелин в българистичните хоризонти на европейската славистична и балканистична наука от втората четвърт на XIX в. се покрива, най-общо казано, с наложената в нея плодотворна ориентация към възлови проблеми на миналото и онова в настоящето на българите, което отличава развитието им по магистралните пътища на европейската цивилизация — училищно образование, политически живот, учебна литература, книгоиздаване, периодичен печат, филологическо движение и т. н. Но възприемането на тази ориентация съвпада по време с появата на определени политически тенденции в европейската славистика и с оформянето на национални модели в нея. Една от тях е свързана с яркото *австрофилство* на виенския славист и цензор на книгите Йерней Копитар. След 1815 г. той не само активно размишлява върху възможностите за обвързването на славистичната дейност с политическата доктрина на Австро-Унгария в южнославянските земи, но и предприема конкретни стъпки в тази насока. Сега вече познаваме добре текста на тайните му официални доклади относно едни или други издания, връзките му с книжовници от южнославянските страни, неговите горещи предпочитания към проблематиката на т. нар. австрийски славяни, а също така и настояванията му да ограничи чрез славистиката в нейния балканистичен обхват културното влияние на Русия в южнославянските страни. Тази политическа тенденция придобива характер на стратегическа научна позиция и в този смисъл засяга пряко насоките и конкретните изяви на славистичната мисъл в Австрия, и не само в нея, разбира се. Така или иначе, бързо нарасналият през втората четвърт на миналия век научен интерес към миналото, културния живот и бъдещето на австрийските славяни съдържа посочената политическа позиция в себе си и в немалка степен се осъществява чрез нея.

Нещо повече. В атмосферата на извършваната тогава приемственост на традиции от епохата на Просвещението, която засяга първоосновата на славистиката като област на хуманитарни проучвания, тя заедно с други подобни тенденции създава предпоставки за идеологизирането на славистиката в определени политически насоки. Това са разбираемо просветните дейци в славянските страни, и особено — в южнославянските,

поради което в своята многопосочна активност се разграничават наред с всичко друго, още и по отношението си към Русия, Австро-Унгария, Германия и славянската общност. Поставено при такива обстоятелства, българистичното направление в европейската славистика от първите десетилетия на XIX в. се нуждае от учени с мащабни вждания върху българската национална история — в миналото и в съвременността. Ангажиран изцяло с концепциите на йосифизма, Копитар някак си избягва явленията в българската култура, макар че по същото време във Виена има немалко българи и се издават български книги, които той познава. Но отчасти Йозеф Добровски, а в несоравнимо по-голяма степен Вук Караджич, Павел Шафарик и други дейци извеждат разглеждането на южнославянската материя от тесните ѝ австро-славянски рамки, подчертават индивидуалността на българската култура и така ограничават очерталата се тенденция южнославянската проблематика да се покрива повече или по-малко с австро-славянската.

Видяно в такава светлина, делото на Венелин има особено важно значение. Първо, с отличаващите го българистични разработки, и второ, с отражението му върху моделирането на руската славистика. Обърната към всички южнославянски народи и култури, тя ги изследва в техния исторически обем, разяснява белезите на тяхната самостоятелност и като набляга в по-друг план върху създадените в миналото традиции на общуване с Русия, активизира духовните ѝ връзки с тези народи и култури. Юрий Венелин е сред учените-слависти, които превъзможват очерталото се сливане на южнославянската проблематика с австрорславянската и така свързват идеята на Просвещението за културно-историческата индивидуалност на *живите народи* с научните насоки на модерната славистика и балканистика. Същевременно той е най-плодовитият славист с българистични интереси и това допринася да се повиши още през 40-те години на миналия век относителният дял на българистичното направление в руската и в общо-европейската славистика.

Венелин умира във време, когато руската и украинската славистика, а също и славистиката в други европейски страни е подготвена да решава научно различни въпроси на българознанието. Но ранното пресичане на Венелиновата линия я лишава от идеи и безспорно плодотворен подход, което по свой начин е изтъкнал още Васил Априлов. След като отбелязва, че руските учени до Венелин не изучавали „никак новия български език“, той пояснява: „Само един Юрий Иванович Венелин стъпи на това поприще, но богу било угодно да го отнеме от руската литература весма рано. Страстите и личността на съвременниците ся мъчиха да заглушат гласът на истината, която говори с неговите уста, но истината ще възтържествува и някои веке познаха достойнствата на изисканията му, други зеха да му отстъпват бранското поле, а когато заедно с человетеците угаснат и страстите, които ги волноваха, потомството ще почита памятьта му като на изискателят, който направи нова епоха с трудовете си.“²² Истината възтържествува, и заедно с нея — Юрий Иванович Венелин, първият оформен българист в европейската славистика от миналия век, обвързал далечни моменти от историята на българите с тяхната народностна и духовна самоличност през вековете.

²² В. Е. Априлов. Съчинения. Подбор и редакция Петко Тотев. С., 1968, с. 225.